

δὲν μπόρεσε νὰ ἐπισκιάσει τὸ κῦρος καὶ τὴ διάδοσιν τῆς γραμματικῆς τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λάσκαρη (βλ. Μ. Γεδεών Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. Ἐκκλ. Ἀλήθεια Η' 1886, σελ. 311, 337, 343). Ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας δὲν ξέρει τὰ σχολικὰ πράγματα, παρὰ ἐξ ἀκοῆς, γι' αὐτὸ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ τὴ λέει «συντακτικὸν» καὶ στὸ Ε23β²¹ ἀναφέρει τὸ Τρίτον τοῦ Γαζῆ, ἀντὶ νὰ πεῖ τὸ Τέταρτον, ποὺ ἦταν τῆς σχολῆς Πάτμου τὸ ἐγκαλλώπισμα καὶ ἔχουν γραφεῖ γι' αὐτὸ ἄπειρα ὑπομνήματα, ἐρμηνεῖες, ἐρωταποκρίσεις κλπ. καὶ λέγοντας ὅτι ὁ μαθητὴς τῆς Πάτμου «ὁ λογιώτατος» ποὺ ἤξερε «ἐκ στήθους ὅλον σχεδὸν τὸ Τρίτον τοῦ Γαζῆ» ἐννοεῖ τὴν ὑπομνηματισμένη μεγάλη ἐκδοσὴ τοῦ δασκάλου τῆς Πάτμου Δανιὴλ Κεραμέως στὸ Δ' Βιβλίον τῆς Γραμματικῆς τοῦ Γαζῆ, ποὺ εἶχε τρεῖς ἐκδόσεις ἀπὸ τὰ 1780 ὡς τὰ 1804 καὶ ἦταν ἄθλος ἢ ἀποστήθισή του, γι' αὐτὸ γράφει «ἐγνώριζε σχεδὸν ἐκ στήθους...» (βλ. σχετικὰ Μ. Γεδεών, ὁ. π. 338α καὶ 343β), τὸ δὲ ὑπόμνημα τοῦ Καυσοκαλυβίτη στὸ Δ' τοῦ Γαζῆ πιάνει 1400 μεγάλες σελίδες (1).

ι') Διονύσιος Συρακουσῶν (B10). Αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Ἄνωνυμος γιὰ τὸν πολίτη, ποὺ εἶδε στ' ὄνειρό του, πὼς σκότωνε τὸν τύραννο καὶ γι' αὐτὸ θεωρήθηκε ἔνοχος, τὸ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος στὸ Βίον Διονυσίου, μὰ ὁ Ἄνωνυμος τ' ὄχει παρμένο ἀπ' τὸν Montesquieu (De l' esprit des lois XII, 11). Πρόκειται γιὰ κάποιον Μαρσύα ποὺ θεωρήθηκε φονιάς καὶ θανατώθηκε, μὲ τὸ νὰ ὄνειρεύτηκε τὴν νύχτα τὸ φόνον τοῦ τυράννου καὶ τὸν σκότωσαν σὰ νὰ εἶχε κάνει τ' ὄνειρό του.

ια') Ἑλληνας ἱστορικὸς (B27¹) ἐννοεῖ τὸν Θουκυδίδη, ἀλλὰ ἴσως καὶ τὸν Πλούταρχο, ποὺ καὶ αὐτὸς ἔγραψε γιὰ τοὺς Τριάκοντα καὶ τοῦ ἦταν πιὸ γνωστός.

ιβ') Φίλιππος Β' Μακεδονίας (B31). Τὸν Φίλιππο τὸν παρουσιάζει νὰ γίνεται βασιλεὺς στὰ 375, ἐνῶ ἔγινε στὰ 360, παίρνοντας τὸ θρόνον σὰν κηδεμόνας τοῦ ἀνήλικου ἀνεψιοῦ του Ἀμύντα. Τὸν λέει τυραννικό, γιατί «μίανε τὴν ἐλευθέραν γῆν τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀνεξάρτητον ἀρχὴν» (=δικτατορικὴ). Τὸν θεωρεῖ κατακτητὴ καὶ αὐτὴ τὴν ἰδέαν τὴν παίρνει ἀπ' τὴ Νεωτέρ. Γεωγραφία τοῦ Δ. Φιλιππίδη (1791), (τρίτη ἡλικία), περίεργο ὅμως νὰ κάνει λάθος στὴ χρονολογία, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Φιλιππίδης δὲν λέει μὲν τὸν ἀνεβασμό του, μιλάει ὅμως γιὰ τὴν ἐπίθεσή του κατὰ τῆς Ἑλλάδας (358 π.Χ.)

ιγ') Ρωμαϊκὸν βασίλειον (B33). Τὸ μοίρασμά του σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ ἔγινε στὰ 395 μὲ τὸ θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' καὶ τὸ ἀνατολικὸ τὸ πῆρε ὁ Ἀρκάδιος καὶ τὸ δυτικὸ ὁ Ὀνώριος, καὶ ὄχι στὰ 364, ὅπως σφαλереὰ γράφει ὁ Ἄνωνυμος.

ιδ') Βυζάντιον (B33 - 38). Τὴ γνώμη γιὰ τὸ Βυζάντιον σὰ συνέχεια τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς μὲ «σιχαμερὰν καὶ βάρβαρον κυριότητα» (=τυραννία) καὶ μὲ σκοτάδι (ἀμάθεια καὶ δεισιδαιμονία) τὴν παίρνει ἀπ' τοὺς Διαφωτιστὰς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς

ἐποχῆς, πρώτιστα ὅμως ἀπ' τὸν Κοραῖ (βλ. 'Αναθυμήματα, πρκ. σελ. 371). Στὸ γενικὸ πλάνο τοῦ ὁ συγγραφέας ἔχει δίκιο, χτυπώντας τὸ θεοκρατικὸ καὶ ζοφερὸ Βυζάντιο, κι ἄς λέμε σήμερα ἐμεῖς πὼς τὸ ἀδικεῖ. Ὁ συγγραφέας μιλάει γιὰ λευτεριά καὶ τὰ κριτήριά του εἶναι ἀπόλυτα καὶ ὑψηλά. (πρβλ. Ν.Α. Βέην, σελ. 28* - 29*).

ιστ') 'Αλφιέρι (Δ13α). Ὁ μεγάλος Ἰταλὸς δραματικὸς (1749 - 1803) ποὺ τόσο τὸν γνωρίζει καὶ τὸν θαυμάζει ὁ Ἀνώνυμὸς μας (νέο Σοφοκλῆ τῆς Ἰταλίας, τὸν λέει) χτύπησε μὲ τὰ ἔργα καὶ μὲ τὶς Σάτιρές του καὶ μὲ τὰ δοκίμιά του τὴν τυραννία καὶ τὸ δεσποτισμὸ καὶ διαλάλησε μὲ σθένος καὶ μ' ἐνθουσιασμὸ τὶς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τὶς ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀν καὶ κατὰ τὸν Γκαίτε «δὲν μίσησε ὅσο θάπρεπε τοὺς τυράννους, γιὰτὶ ἦταν φύση ἀριστοκρατικὴ καὶ ἐνοιωθε βαθιά του τὴ διάθεση τοῦ τυράννου...», γι' αὐτό, ἀν κι ἔγραψε τόσα φιλελεύθερα ἔργα καὶ πανηγύρισε τὴν ἄλωση τῆς Βασιλῆς μὲ τὴν περίφημη ᾠδή του «Parigi Sbastigliato», ὕστερα ἔλλαξε καὶ μίσησε τοὺς Γιακωβίνους γιὰ τὶς ἀκρότητές τους καὶ τοὺς Γάλλους γιὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς Ἰταλίας, κι ἔγραψε στὰ 1799 τὸν «Μισογάλλο», ὅπου καυτηριάζει τὶς ὀμότητες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἀλφιέρι στὸ συγγραφέα τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας εἶναι αἰσθητὴ (βλέπε τὰ Ὑπομνήματα γιὰ τὶς πηγές τῆς Νομ. πρκ. σελ. 378). Ἀναφέρει τὸ «σατιρικὸν ἐγχειρίδιον» τοῦ Ἀλφιέρι, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὶς Σάτιρές του, ποὺ βγῆκαν σ' ἰδιαιτέρο βιβλίο στὴ Λόντρα στὰ 1804 μὲ τὸν τίτλον «Satire di Vittorio Alfieri da Asti» στὴ σειρά τῶν «Opere Postume» τοῦ ποιητῆ. Οἱ τρεῖς ἰταλικοὶ στίχοι ποὺ παραθέτει στὸ Δ13α εἶναι ἀπὸ τὴν περίφημη Σάτιρα τοῦ Ἀλφιέρι, τὴν ἐπιγραφόμενὴ «Τὸ ἐμπόριο» (Il commercio), ποὺ στὸ τέλος της, ὅπου χτυπάει τὴν ἀσυνειδησία καὶ ἀπληστία τῶν ἐμπόρων, καὶ λέει πὼς «σὲ κάθε πλάνη, μὰ πάντα διαφορετικῆ, κάθε ἡλικία τρελλαίνεται: μεταπράτες, παραδολόγοι, οἱ ἥρωες εἶναι αὐτοὶ ποὺ σήμερα ἔχουν πέραση:

Αὐτοί, ἀπ' τὰ νούμερά τους τόσο ψηλομύτες,
θα κάνουν νὰ μᾶς λένε γιὰ ντροπὴ μας
λαοὺς μηδενικῶν οἱ γενεές ποὺ θάρθουν!..

Ἡ ἐπίδραση καὶ ἡ διάδοση τοῦ Ἀλφιέρι στὴν προεπαναστατικὴ Ἑλλάδα ἦταν μεγάλη. Τόσο στὸ θέατρο τῆς Ὀντέσας, ὅσο καὶ στοῦ Βουκουρεστιοῦ, οἱ πατριῶτες ἀνέβασαν δράματα τοῦ Ἀλφιέρι, ποὺ ἀνάβανε τὸ ἐθνεγερτικὸ καὶ πατριωτικὸ αἶσθημα. Στὰ 1817 στὸ θέατρο τῆς Ραλοῦς Καρατζᾶ στὸ Βουκουρέστι ἀνεβάστηκε ὁ «Ὁρέστης» τοῦ Ἀλφιέρι μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Κ. Ἀριστία. Ἀργότερα στὸ θέατρο τοῦ Σούτσου, πάλι στὸ Βουκουρέστι, ξαναπαίχτηκε ὁ Ὁρέστης καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὸν ὁ «Φίλιππος Β' τῆς Ἰσπανίας». Καὶ στὰ 1825 παίχτηκε μὲ πολλὴ ἐπιτυχία καὶ μεγάλη ἀπήχηση ὁ

«'Ορέστης») στην Κέρκυρα (βλ. Ν. Λάσκαρη: 'Ιστορία τοῦ Νεοελλ. Θεάτρου, τόμ. Α' 188, 237, 238 καὶ 243, πρβλ. 207 καὶ 239, ἐπίσης, τόμ. Β' σελ. 24, 59, 60, 66, 113, 155, 172, 180 κλπ.). Βγήκαν δὲ καὶ σὲ βιβλίο ἀπ' τὸ νεοσύστατο τυπογραφεῖο τοῦ Βουκουρεστιοῦ στὰ 1820 οἱ μεταφράσεις τοῦ 'Αλφιέρι, καὶ ὕστερα στὰ 1825 ἔγινε ξανατύπωμά τους στὴν Κέρκυρα. (βλ. Ν. Βέην, στὸ 'Επίμετρο τῆς ἐκδοσης αὐτῆς).

ιζ') ἐφημέριοι (Δ36 καὶ 57). «Ὅσα γράφει γιὰ τοὺς παπάδες τῶν χωριῶν ὁ 'Ανώνυμος μᾶς θυμίζουσι τὰ γραφόμενα τοῦ Νεοφύτου Δούκα ('Ἐπιστολὴ κλπ. Βιέννη 1815, σελ. 46) «τούτους δὴ τοὺς τὴν καρδίαν ἔχοντας τοῦ λαοῦ, πρὸς οὓς, εἰάν κατορθώσωμέν τι, ἐσόμεθα τὸ πᾶν κατορθώσαντες...»

ιη') «μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος» (Δ44). Ποιὸς τὸ πρωτόφτιασε καὶ ποιὸς τὸ πρωτοεῖπε αὐτὸ τὸ προτρεπτικὸ ρητό; Πολλοὶ τὸ βάζουσι στὸ στόμα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, μὰ ἱστορικὰ δὲν εἶναι σωστὸ, γιὰ τὸ ρητὸ εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενέστερο. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ σφραγίδα τοῦ Ρήγα εἶχε ἐπάνω χαραγμένες τρεῖς λέξεις: πίστις, πατρίς, δικαιοσύνη. Ἐναντὶ γιὰ τὴ λέξη «πατρίς» ἔλεγον συχνότερα τὸν ὄρο «γένος» καὶ ἐννοοῦσαν κάτι γενικώτερο καὶ ἀνεδαφικώτερο. Τὸν ὄρο «γένος» τὸν πρωτομεταχειρίστηκε ὁ Λούκαρις καὶ ὕστερα ὁ Φρ. Σκουῖφος, καὶ στὰ χρόνια τοῦ Ρήγα ἦταν κοινόχρηστος καὶ ἐναλλασσόταν μὲ τὸν ὄρο «πατρίς», ὅποτε ὁ τελευταῖος πῆρε τὴν καθαρὴ ἐθνικὴ σημασίαν του. Ἡ ἐξέλιξις τῶν ὄρων «πατρίς» καὶ «γένος» παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὴ βαθμιαία διαμόρφωσις τῆς ἐθνικοπολιτικῆς συνείδησης, ποὺ συντελεῖται μὲ τὸ ἀνέβασμα τῆς ἀστοεμπορικῆς τάξεως αὐτὰ τὰ χρόνια στὴ συνείδησις τῶν ξενιτευμένων ἐμπόρων, ὅπως ὁ 'Ιάκωβος Πρίντζος στὸ Χρονικὸ τοῦ 'Αμστερνταμ (1875) μὲ ἐννοια ἐθνικὴ, πατριωτικὴ, ἰσότιμη μὲ τὸ «πατρίς» σὲ περιεχόμενον. Ὑστερ' ἀπ' τὸ Ρήγα χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρο Γένος μ' αὐτὴ τὴ σημασίαν (πατρίς). Ὁ Κοραῆς στὸ «Σάλπισμα πολεμιστήριον» τοῦ (1801) προσωποποίησε τὴν πατρίδα «κλαίουσαν καὶ ὀδυρομένην τὴν κοινὴν τῶν Γραικῶν μητέρα καὶ πατρίδα, τὴν δυστυχῆ 'Ελλάδα», ποὺ «τὰ πρῶτα τῆς τέκνα, οἱ πρόγονοί σας ἦσαν οἱ πλέον φωτισμένοι...». Ὁ 'Ανώνυμος ἀκολουθεῖ τὸ Ρήγα (γιὰ τὴν πατρίδα ὅλοι...) καὶ χρησιμοποιοεῖ μὲ τὴν καθαρὰ ἐθνικὴ σημασίαν τὸν ὄρο «πατρίς» μὲ ὅλα τὰ παράγωγά του (φιλόπατρις, πατριωτικὸς κλπ. βλ. Γλωσσάρι) καὶ πάει νὰ ἐκτοπίσει τὸν ὄρο Γένος (ποὺ τὸν χρησιμοποιοεῖ τις πιότερες φορές γενικὰ γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη). Τὸν ὄρο ἔθνος χρησιμοποιοεῖ, ἐναλλάσσοντάς τον μὲ τὸ γένος ὁ 'Ιγνάτιος Οὐγγροβλαχίας στὴν 'Απολογία τοῦ 1817, σελ. 67, 72, 73, 55, 110 κλπ. Τότε ὅμως ὅλοι πιά μιλοῦσαν γιὰ Γένος.

ιθ') Σουλιῶτες (Α87 - 96). Παράδειγμα τοὺς βάζει τοὺς Σουλιῶτες, γιὰ νὰ δείξει τί μπορεῖ νὰ πράξει ὁ ἡρωϊσμός καὶ ἡ φι-

λελευθερία. 'Ο συγγραφέας κάνει πώς δέν ξέρει τήν 'Ιστορία του Σουλίου του Ψευδοπερραιβοῦ, πού βγήκε ἀνώνυμα στά 1803 δῆθεν στό Παρίσι, πραγματικά ὅμως στό Λιβόρνο (βλ. πρπ. Βιβλιογραφικά, σελ. 237). 'Επίσης δέν ἀναφέρει τόν ἄγγλο περιηγητή Εἶτοπ πού βγήκε στά 1801 σά γαλλική μετάφραση (βλ. πρπ. 'Αναθυμήματα, σελ. 390) καί τὰ ὅσα ἔγραψε γιά τούς Σουλιῶτες, πού ἀποτελοῦν ὀλάκερο κεφάλαιο ἢ μᾶλλον βιβλίο τὰ πέρασε ὅλα στό Ταξίδι του, πού βγήκε στά 1805, ὁ J. Bartholdy (σελ. 235 - 295), ἐξήντα ὀλάκερες σελίδες. Καί ἀποσπάσματα εἶχαν πάρει τόσο ὁ Ψευδοπερραιβός στήν 'Ιστορία του, ὅσο κι ὁ Πασχάλης στήν 'Επιστολή 'Απολογητική ('Ενετίησι 1802), ἀκόμα κι ὁ Κοραῆς στό 'Υπόμνημά του κλπ. Γιατί λοιπόν ζητάει γιά τούς Σουλιῶτες ἕνα Θουκυδίδη ἢ Ξενοφῶντα «διὰ νά γράψῃ τήν ἱστορίαν αὐτῶν τῶν πολέμων;». Γιατί δέν ἀναφέρει τὰ ὅσα εἶχαν γραφεῖ γιά τούς Σουλιῶτες ἀπό τούς ξένους; Δέν θά στήριζε μ' αὐτὰ περισσότερο τίς ἀπόψεις του; 'Ο συγγραφέας ἀνεβάζει τή διάρκεια τῶν Σουλιώτικων πολέμων «Εἰς δεκαπέντε χρόνους» (A88⁸) καί εἶναι μέσα στήν ἀλήθεια, γιατί πραγματικά ἡ πρώτη ἐπίθεση τοῦ 'Αλή κατὰ τῶν Σουλιωτῶν ἦταν στίς Βαριάδες στά 1789 (+15=1803, ὅποτε 16 Δεκέμβρη ἄφησαν τὸ Σούλι κι ἔφυγαν). 'Ο συγγραφέας δέν κάνει λόγο γιά ἤττα ἢ ξολοθρεμὸ τῶν Σουλιωτῶν, οὔτε θρηνεῖ, ὅπως ὅλοι τότε ἔκαναν, γιατί τὰ τραγικά γεγονότα ἦταν πρόσφατα (βλ. τή λύπη τοῦ Κοραῆ 'Επιστ. Α' 450). 'Ο συγγραφέας θεωρεῖ τούς Σουλιῶτες νικητὲς καί τόν ἀγῶνα τους περασμένο σὲ νέα φάση. 'Επειτα δέν κάνει ἱστορία. Εἶναι περίεργο πῶς δέν ἀναφέρει τόν καλόγερο Σαμουήλ ἢ τὸ χορὸ τοῦ Ζαλόγγου καί ἄλλα ὀλοκαυτώματα. Δέν τᾶξερε ἄραγε, ἢ δέν τοῦ χρειαζόταν; Τὸ δεύτερο εἶναι πιθανώτερο. Ξέρει τόσες μικρολεπτομέρειες (πρβλ. λ.χ. Γ9β ἐπεισόδιο ἄγνωστό μας ἀπ' ἄλλοῦ), ὥστε αὐτὰ τὰ μεγάλα κατορθώματα δέν εἶναι δυνατὸ νά τὰ ἀγνοεῖ καί τ' ἀφήνει γιά οἰκονομία τοῦ λόγου του. Τὸ καλλίτερο μνημεῖο πού πρέπει νά διαβάζεται καί στά σχολεῖα εἶναι ἡ περίφημη πατριωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ πρὸς τούς Σουλιῶτες (Π. Κοντογιάννη Χιακὰ Χρονικὰ Ε' σελ. 14 κπ.). Γιά τούς Σουλιῶτες ἔχουμε περιεκτικούς καί παραστατικώτατους στίχους τοῦ 'Ι. Ρ. Νερουλοῦ, γραμμένους στά 1822:

Τὸ δὲ περήφανον ὄρος Σούλι,
 ὅπου οἱ ἄνδρες κεραυνοὶ ὄντες
 κι ἀπὸ τὰ σύννεφα καθορμῶντες
 ποτὲ δέν ἔπεσαν κάτω δοῦλοι

.....

κ') Σουλιώτισες (A94). Καί αὐτές, τονίζει, ἀκόμα οἱ γυναῖκες πολεμοῦν στοὺς τόπους, πού ὑπάρχει ἀγάπη πατρίδας καί λευτεριάς. 'Ο συγγραφέας θά εἶχεν ὑπ' ὄψη του, ἂν καί δέν τίς ἀνα-

φέρει με τὰ ὀνόματά τους, ἐκτὸς ἀπ' τῆ Μόσχω Τζαβέλλα, τῆ Δέσπω Μπότσαρη, τῆ Χάϊδω Σέχου καὶ πολλές ἄλλες, πού ἔκαναν ἀργότερα τὸ Ζάλογγο (βλ. σχετικά Σ. Ἀλιμπέρτη, ὅπ. σελ. 34 - 138: Ἡρωίδες Σουλίου, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία). Γιὰ τὰ προνόμια τῶν ἡρωίδων γυναικῶν στὸ Σούλι, πού τὶς προσηκόνονταν ὑποχρεωτικὰ οἱ ἄλλες γυναῖκες, μιᾶ ὁ Bartholdy (ὅ.π. II, 263).

κα') Μόσχω Τζαβέλλα (Α94). Ἡ δοξασμένη γυναίκα τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα καὶ μητέρα τοῦ Φώτου, καπετάνισσα σπουδαία, πού τὰ κατορθώματά της τὰ ἐξύμνησε καὶ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα. Τὴν πιὸ λεπτομερειακὴ βιογραφία της τὴν χρωστᾶμε στὴ Σωτηρία Ἀλιμπέρτη (Αἱ ἡρωίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθ. 1933, σελ. 55 - 71). Αὐτὰ πού λέει ὁ συγγραφέας γιὰ τὸ γιό της δὲν εἶναι σωστὰ (τάχει παρμένα ἀπ' τὸν Εἶπον, ὅ. π. σελ. 205) καὶ τὰ ἐπανόρθωσε ὁ Ψευδοπερραιβὸς στὰ 1803 στὴν Ἱστορία Σουλίου, (σελ. 37 σημ. 1). Δὲν πρόκειται γιὰ γιό τῆς Μόσχως, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἀνεψιό της Κίτσο Τζαβέλλα (βλ. Ἀλιμπέρτη, ὅ. π. σελ. 65). Ὁ Ψευδοπερραιβὸς διηγίεται (ὅ.π. σελ. 37 σημ.) τὸ περιστατικὸ ὡς ἐξῆς: «φθάνοντας ἡ θεία του ἡ Μόσχος ξεσπαθωμένη με σκοπὸ διὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ καὶ βλέποντάς τον φονευμένον, τὸν ἐφίλησε καὶ τὸν ἐσκέπασε με τὸ φόρεμά της, εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀθάνατον νεκρὸν τοὺς λόγους τούτους: «Ἐπειδὴ ἀνεψιέ μου δὲν ἐπρόφθασα νὰ γλυτώσω τὴ ζωὴ σου, ἰδοὺ τρέχω νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς φονεῖς σου καὶ εὐθὺς ὤρμησε κατὰ τῶν ἐχθρῶν...». Αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιον τὸ εἶχε ἀκούσει σὰ θρύλο στὰ 1800 ὁ Ἰω. Δονᾶς Πασχάλης καὶ τὸ πέρασε παραλλαγμένο καὶ προσαρμοσμένο ὄχι στὴν Μόσχω Τζαβέλλα, ἀλλὰ στὴ Δέσπω Μπότσαρη στὸ βιβλίον του «Ἐπιστολὴ Ἀπολογητικὴ... (Ἐνετίησιν 1802, σελ. 41 - 42): ὅτι κυνηγώντας τοὺς ἐχθροὺς ὁ Μπότσαρης βρῆκε τὸ πτώμα τοῦ γιου τοῦ καὶ ἀπ' τὴν ταραχὴν του σταματᾶ καὶ παραλεῖ, ἀφήνοντας νὰ πέσει ἀπ' τὰ χέρια του τὸ σπαθί, καὶ τότε ἡ «μεγαλόψυχος μήτηρ τοῦ θανόντος, παρούσα εἰς τὴν μεγάλην πρᾶξιν τοῦ καπετάνου, ἀκούσασα τὸν ἦχον τοῦ ἀτζαλίου, στρέφει τὴν ὄψιν εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον προτοῦ περιελάμβανε τὰς πλέον χρηστάς ἐλπίδας τῶν ἡμερῶν της, μήτε ἄλλο φροντίζει ἢ γυνὴ ἢ διαπρεπεστάτη, εἰμὴ νὰ σηκώσῃ τὸ πεσόν σπαθίον, νὰ τὸ θέσῃ εἰς τὴν χεῖρα τοῦ ἐπιφανοῦς ἡγεμόνος καὶ ἀγανακτοῦσα νὰ τοῦ λέγῃ, ὅτι ὁ ἐχθρὸς φεύγει, καὶ χωρὶς νὰ τῆς φαίνεται μεταβολὴ εἰς τὸ πρόσωπον, λύει παραχρῆμα τὴν ποδίαν, σκεπάζει με ταύτην τὸν υἶόν καὶ πάσας ὁμοῦ τὰς βασάνους τῆς καρδίας της, ρωννύει καὶ ἐνδυναμοῖ ἔπειτα τὰς καρδίας τῶν πολεμούντων καὶ με αὐτοὺς τρέχει εἰς τῆς νίκης τὸ ἄρμα». Νομίζω πὺς ἡ παραλλαγὴ τοῦ Πασχάλη, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ γιό, εἶναι πιὸ φυσικὴ, καὶ πιὸ ἱστορικὴ, (Εἶπον, Πασχάλης, Ἀνώνυμος), πάντως τὰ λόγια πού βάζει στὸ στόμα της ὁ Ἀνώνυμος στὴ Νομαρχία

είναι πλαστά. Πιὸ μνημειώδικα εἶναι τὰ λόγια τῆς Μόσχως γιὰ τὸ Φῶτο τῆς, πού ὄταν κινδύνευε στὰ χέρια τοῦ Ἄλῃ, εἶπε στὴ σύναξη τῶν καπεταναίων: «τὸ παιδί μου εἶναι παιδί τοῦ Σουλιού, καὶ σὰν γλυτώσει τὸ Σούλι, γλυτώνει καὶ τὸ παιδί μου καὶ σὰν χαθῆ τὸ Σούλι, ἄς χαθῆ καὶ τὸ παιδί μου καὶ ἐγὼ ἢ ἴδια...». Πῶς ἡ Μόσχω μαχαίρωσε ἓνα Τοῦρκο αἰχμαλωτιστὴ τῆς, πού τῆς ἔδεσε τὰ χέρια καὶ τὴν ἔβαλε στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου του, βλ. Bartholdy ὅ. π. II, 262.

κβ') Φῶτος Τζαβέλλας (A87). Ὁ γυιὸς τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα, πού στάλθηκε ὀμηρὸς στὸν Ἄλῃ καὶ μπροστὰ στὴ φοβέρα τοῦ σκοτωμοῦ του ἔγραψε ὁ πατέρας του τὸ περίφημο γράμμα, μνημειὸ θαυμαστὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς λογοτεχνίας μας. Ὁ ἄγγλος περιηγητὴς Eton γνῶρισε τὸ Φῶτο στὰ νύχια τοῦ Ἄλῃ «Ἡμουνά παρών, γράφει, ὄταν ὁ Βελῆς ἔκραξε τὸ νεαρὸ Φῶτο καὶ τοῦπε: «Δὲν περιμένω παρὰ τὴ διαταγὴ τοῦ πατέρα μου (δηλ. τοῦ Ἄλῃ πασᾶ), γιὰ νὰ σὲ κάψω ζωντανόν». «Δὲν σὲ φοβοῦμαι!..» τ' ἀπάντησε ἀγέρωχος ὁ Φῶτος, τὸ ἴδιο θὰ κάνει ὁ πατέρας μου καὶ σὲ σένα, ἂν πέσεις στὰ χέρια του, καὶ στὸν πατέρα σου καὶ στὸν ἀδερφό σου!..». Τότε ὁ Βελῆς λύσσαξε κι εἶπε νὰ ρίξουν τὸ Φῶτο στὸ πιὸ ἀνήλιο μπουντρούμι...». Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του ὁ Φῶτος ἀναγνωρίστηκε ἀρχηγὸς τῶν Σουλιωτῶν καὶ πολέμησε χρόνια μ' ἀφάνταστο ἡρωϊσμό (βλ. σχετικά: Π.Α.Σ. Τὸ Σούλι κλπ. ὅ.π. σελ. 50 κ.π.).

κγ') Νικολάκης Τζαβέλλας (E22α). Αὐτὰ πού λέει γιὰ τὸ Σουλιωτόπουλο, πού ἦταν φυλακισμένο στὴ Μητρόπολη ἀπ' τὸν Ἄλῃ καὶ μόνο μὲ τὰ ἄρματα πού τοῦδωσαν νὰ παίξει μέρωσε ἀπ' τὰ κλάματα, ἀναφέρονται στὸν Νικολάκη Τζαβέλλα καὶ τὰ βρίσκουμε μ' ἄλλη μορφή στὸ Voyage en Grèce τοῦ Bartholdy (γαλλ. μεταφρ. τόμ. II, σελ. 264) ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε καὶ τ' ὄνομα τοῦ μικροῦ: «Ἀπὸ τὰ πιὸ παιδικὰ τους χρόνια αὐτοὶ οἱ βουνίσιοι (οἱ Σουλιῶτες) δὲν ξέρουν ἄλλο παρὰ νὰ πολεμᾶνε, δὲν ἀναπνέουν ἄλλο παρὰ τὸν πόλεμο. Ἡ γυναίκα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Φώτου Τζαβέλλα δόθηκαν γιὰ φύλαξη (ἀπ' τὸν Ἄλῃ) στὸ δεσπότη Ἰωαννίνων, μὰ μόλις ἔφτασαν ἐκεῖ, ἄρχισαν νὰ παίζουν πόλεμο στὸ ξένο σπίτι. Ὁ βεζύρης κάλεσε τὸ μεγαλειότερο ἑφτά χρονῶν, πού τ' ὄλεγαν Νικολάκη καὶ τὸ ρώτησε, ἂν ἤθελε νὰ ξαναγυρίσει στὸ Σούλι, νὰ πολεμήσει μὲ τοὺς ἄλλους.—Ναί, εἶπε τὸ παιδί, μὰ δὲν ἔχω καθόλου φουσέκια.—Ἐ καλά! τοῦ ἀπάντησε ὁ Ἄλῃς, θὰ σοῦ δώσω ἓνα καὶ θὰ μπορέσεις, νὰ χτυπήσεις τοὺς Τσάμηδες μου!..»—Δὲν θέλω, ἀπάντησε τὸ παιδί, αὐτοὶ οἱ Τσάμηδες εἶναι μπουλουκτσῆδες κι οὐκ οὐκ, θέλω νὰ πολεμήσω μὲ τὰ παλληκάρια σου».

κδ') Ἄλῃ πασᾶς (A90α). Ὁ Ἄνώνυμος μὲ βδελυγμία μᾶς παρουσιάζει τὸ ἀπάνθρωπο τέρας, πού λεγόταν Ἄλῃ πασᾶς καὶ τοῦ φορτώνει ὅλες τὶς κακίες καὶ τὶς θηριωδίες, καὶ μὲ τὸ δίκηο του.

Βρίσκεται μέσα στην ἀλήθεια και στα χρόνια εκείνα που τάγραφε αὐτὰ βρισκόταν και μέσα στον ἀγῶνα, γιατί ἔπρεπε ὁ δολερὸς τυραννός νὰ γίνει μισητὸς και μαζί του και ἡ τούρκικη σκλαβιά και τὸ ντοβλέτι και κάθε μορφή τυραννίας. Πολλοὶ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐπαινοῦνε τὸν Ἀλῆ Πασᾶ (βλ. Φ. Μιχαλοπούλου: Τὰ Γιάννενα κλπ. σελ. 6 - 12 και Δ. Ζώτου: Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Ἀθ. 1938,) και μοιρολογοῦν μαζί με τὸν ἔθνοσωτῆρα μας Ἀλῆ και τὰ Γιάννενα, που τὸν ἔχασαν, και με τὸ χασιμὸ του ἔπεσαν σὲ μαρασμὸ. Κιόλας δὲν εἶχε τελειώσει ὁ Ἀγῶνας και κάποιο τσιράκι τοῦ Ἀλῆ, ἴσως ὁ Κωλέτης, ἔγραψε τὴν ἀπολογία και τὸν ὕμνο του στην ἔφημ. Σωτήρ (21 Μάρτη 1835). Ὁ Ζώτος (δ. π. σελ. 17) χαρακτηρίζει «ἀνατριχιαστικές» τὶς κατηγορίες τοῦ Ἀνώνυμου στη Νομαρχία κατὰ τοῦ Ἀλῆ. Ἀνατριχιαστικώτερα ὅμως ἦταν τὰ ἐγκλήματά του!... Για τὸ ἐπίγραμμα τῆς Χειμάρρας και τὴ στάση τοῦ Βηλαρᾶ βλ. τὴ μελέτη μου «Ποιητικὸς Γενιτσαρισμὸς » Ν. Ἐστία ΑΕ' 435, πρβλ. και τὴ σημ. κζ', σελ. 330 πρκ. για τὸν Ψαλίδα. Ὁ Ἀνώνυμος ἔβλεπε στὸ βάθος τῶν πραγμάτων και ἔκρινε με τὰ ὑψηλὰ κριτήρια τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης και τῆς νομαρχίας. Ἄν ἡ τυραννία τοῦ Ἀλῆ εἶχε ἀπὸ μιὰ πλευρὰ ἀγαθὲς συνέπειες για τὸν Ἀγῶνα και για τὴν Ἡπειρο, αὐτὸ χρωστιέται σὲ ἱστορικοὺς λόγους και δὲν μπορεῖ με κανένα τρόπο νὰ γίνει ἀφετηρία δικαίωσης τοῦ τυράννου και τῆς τυραννίας (βλ. και τὴ σημ. ιδ' τῆς σελ. 332 πρβλ. και σελ. 329 - 331). Πρβλ. και πρόλογον γ' ἔκδοσης.

κε') Δεμύρης Φωτομάρας (Α95). Τὰ ὅσα λέει στὸ Α95 για τὸν ἥρωα Σουλιώτη που σκοτώθηκε μὴ θέλοντας νὰ ξαρματωθεῖ, εἶναι για τὸ Δεμύρη Φωτομάρα και ἔγιναν στὰ 1800. Ὁ Ἀλῆς κρατώντας τοὺς ὀμήρους Σουλιῶτες και βλέποντας, πὼς οἱ φοβερισμοὶ του πὼς θε νὰ τοὺς ἔσφαζε, ἂν δὲν παραδινόταν τὸ Σούλι, πήγαιναν στὰ χαμένα, τοὺς ἔβαλε σὲ βαθὺ μπουντρούμι κι ὕστερα τοὺς ἔστειλε στὸ νησί, κι ἔδωσε διάτα νὰ τοὺς ξαρματώσουν με τὸ ζόρι. Ὁ τζελάτης του ὅμως, ὁ Ἀμπᾶς Τεπελένης, τοῦ εἶπε: «οἱ Σουλιῶτες, πασᾶ μου, δὲν παραδίνουν τ' ἄρματα ὅσο εἶναι ζωντανοί». Ὁ Ἀλῆς τὸ κατάλαβε, και σοφίστηκε νὰ τοὺς τὰ πάρει με πονηριά. Ἐβαλε τὸ λοιπὸν τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς τοῦ Ἀη-Λιαῖ στὸ νησί, που τοὺς πήγαν, νὰ τοὺς δεχτεῖ και νὰ τοὺς πάρει στην ἐκκλησιά, καταφέροντάς τους ν' ἀφήσουν ἔξω τ' ἄρματα. Ἐτσι κι ἔγινε. Ὅλοι τάφησαν στην αὐλὴ και τοὺς τὰ πήραν οἱ Ἀρβανῖτες τοῦ Ἀλῆ, που ἦταν κρυμμένοι. Μόνον ὁ Δεμύρης Φωτομάρας μπῆκε με τὸ ντουφέκι μέσα στην ἐκκλησιά, λέγοντας στὸν καλόγερο: «Ὅταν εἶναι πόλεμος, καλόγερε, τ' ἄρματα δὲν ἀφήνονται ἀπ' τὰ χέρια και οὔτε τοῦ Θεοῦ κακοφαίνεται, που μπαίνουμε στην ἐκκλησιά του ἄρματωμένοι». Ὅταν βγῆκαν ἀπ' τὴν ἐκκλησιά και εἶδαν τὰ ὄπλα τους παρμένα και τὸ μοναστήρι μπλοκαρισμένο ἀπ' τοὺς ζαπτιέδες, οἱ Σουλιῶτες ὀμηροὶ ὅλοι τοὺς σκύλιασαν ἀπ' τὸ θυμὸ τους, κι

ἄρχισαν νὰ ὑβρίζουν τοὺς Ἀρβανῆτες, κι αὐτοὶ φοβισμένοι δὲν τοὺς ἔπιασαν οὔτε τοὺς πείραξαν, μόνο ζήτησαν ἀπὸ τὸ Δεμύρη Φωτομάρα νὰ παραδώσει τὴν πιστόλα του, αὐτὸς ὅμως τράβηξε γιὰ νὰ ρίξει ἀπάνω τους καὶ οἱ ὀχτροὶ τᾶχασαν, κι ὁ Φωτομάρας λέγοντάς τους «μὴ φοβᾶστε, ὦρὲ κιοτήδες, γιατί δὲν τὸ καταδέχομαι νὰ χάσω τὸ φουσέκι μου γιὰ κιοτήδες, σὰν καὶ σᾶς», ἔβαλε τὴν κἀνα τῆς πιστόλας του στὸ κούτελό του καὶ σκοτώθηκε. Τότε πιά, ἀφοῦ γλύτωσαν ἀπ' τὸν ἀρματωμένο Φωτομάρα οἱ τζελάτες τοῦ Ἀλή-πασα ρίχτηκαν στοὺς ξαρματωμένους Σουλιῶτες καὶ τοὺς τράβηξαν στὸ μπουντρούμι ἀλυσοδεμένους (βλ. πιότερα Π.Α.Σ. Τὸ Σούλι, ἦτοι τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτίδων. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Γ. Καρυφύλλη 1860, σελ. 84 - 89).

κστ') Κοσμᾶς Μπαλάνος (Δ32α). Αὐτὰ πού λέει ὁ Ἀνώ-νυμος, πὼς ὁ Κοσμᾶς Μπαλάνος ἀφορίστηκε ἀπ' τὸ δεσπότη Ἰωαν-νίνων, γιατί δὲν ἔγινε ὄργανο τῶν «κακῶν του θελήσεων» (τί εἶδους τάχα, θρησκευτικῆς ἢ χρηματικῆς;) δὲν τὰ ξέρουμε ἀπὸ πουθενὰ ἄλλοῦ καὶ φαίνεται πὼς εἶναι γεννήματα τῆς ἀντίθεσης καὶ τῶν προστριβῶν πού εἶχαν ἀνοίξει γύρω στὰ 1800 ἀνάμεσα Μπαλα-ναίας καὶ Καπλιαναίας Σχολῆς, πού τὴ διαφέντευε ὁ Ψαλίδας καὶ πολεμοῦσε μὲ τὰ δόντια νὰ τὴν κρατήσει, παίρνοντας ἰσχύ ἀπ' τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ. Ὡστόσο ἀφορισμὸς τοῦ Μπαλάνου δὲν ἔγινε. Ὁ Κοσμᾶς Μπαλάνος (1731 - 1807) ἦταν στὰ 1805 σὲ βαθύτατα γηρατιά (75 χρόνων) καὶ συνέχιζε τὴ μεγάλη συντηρη-τικὴ παράδοση τῆς Μπαλιαναίας Σχολῆς, πού τὴν πῆρε ἀπ' τὰ χέρια τοῦ πατέρα του στὰ 1760 καὶ τὴν κράτησε 47 ὀλόκερα χρόνια, φη-μισμένος γιὰ τὴ σοφία, μὰ καὶ γιὰ τὸ μισονεῖσμό του, γι' αὐτὸ ἀπὸ τὰ 1797 ἀνοίξε ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ψαλίδα, ὅπως πρωτύτερα κυνήγη-σαν οἱ Μπαλάνοι καὶ τὸ Βούλγαρι κι ἔκλεισαν τὴ νεωτεριστικὴ σχολή του. Ὡστόσο ὁ Μπαλάνος, ἐπιβλητικὸς καὶ σεβάσμιος στὰ 1805, δὲν ἀνακατευόταν στὶς βρωμιῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ κρατοῦσε μιὰ γραμμὴ παθητικῆς ἀντίστασης, γι' αὐτὸ ὁ Ἀνώνυμος τονὲ ξεχω-ρίζει ἀπ' τὸν Ἀθ. Ψαλίδα καὶ τὸν λέει «ἐνάρετο καὶ φιλόσοφο» καὶ ἐπαινεῖ τὴν ἀντίστασή του στὶς ὑπερβασίεις τοῦ δεσπότη Ἰωαν-νίνων, παρουσιάζοντάς τον σὰν θῦμα τῶν ἀφορισμῶν του. Ἡ ἀπο-σιώπηση τοῦ Ἀθ. Ψαλίδα ἐξ ἄλλου γιὰ τὸν Ἀνώνυμο, πού βλέπει τὰ πράγματα ἀπ' τὴν ἀπόλυτὴ ἀντιστασιακὴ του σκοπιὰ καὶ χωρί-ζει τοὺς «ἀκανθὰς ἀπὸ τὰ ρόδα», (Ε3³), εἶναι δικαιολογημένη, γιατί ὁ Ψαλίδας κυνηγημένος ἀπ' τὸν ἀντιδραστικὸ Μπαλάνο κρατιόταν μὲ τὴ φιλία καὶ τὶς ὑπηρεσίεις του καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Ἀλῆ, γι' αὐτὸ προσκαλοῦσε καὶ τὸν Ἰδρωμένο ἀπ' τὴν Πάργα νὰ πάει στὰ Γιάννενα, γιὰ νὰ κάνουν κοινὸ μέτωπο ἐνάντια στὸν Μπαλάνο, μὰ ὁ Παπανδρέας σκεφτόταν πολὺ ἀνώτερα ἀπ' τὸν Ψαλίδα (βιβλιο-γραφία πρόχειρη γιὰ τὸν Μπαλάνο βλ. στὴ Μ.Ἐ.Ἐγκ. ΙΖ', σελ. 476, βλ. καὶ Φ. Μιχαλοπούλου τὰ Γιάννενα κλπ. Ἀθ. 1930, σελ. 61,

63, 64, 72 - 73, όπου και εικόνα του, που τὴ βρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ στὴν ἐκδοσὴ μου αὐτή. Πρβλ. καὶ Γ. Βαλέτα: 'Ιστορία Ἀκαδ. Κυδωνιῶν, τεύχος Α' 1948, σελ. 26 - 29. Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Ἀνώνυμος ἀποκαλεῖ τὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο φιλόσοφο, τὴ στιγμὴν ποὺ κρατοῦσε σὲ στασιμότητα τὴν παιδεία καὶ οἱ μαθητὲς του «δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τελειώσουν πρωτύτερα τὴν περίοδον τῶν ξηρῶν γραμματικῶν παρὰ μετὰ δέκα ἔτη... πολλοὶ ἐξ αὐτῶν γίνονται μισάνθρωποι, κακοήθεις, καὶ ὅσον αἱ ιδέαι των μικρότεροι, τόσον ὑπεροπτικοὶ καὶ κενόδοξοι, ἐνῶ ὁ κύριος Κοσμᾶς Μπαλανίδης δὲν εἶναι ἄξιος τῆς παρουσίας ἐποχῆς, ἐγήρασε καὶ ἐκωφάθη, ἄλλα τὸν ἐρωτοῦν καὶ ἄλλα αὐτὸς ἀποκρίνεται...» (βλ. Γ. Βαλέτα, ὁ. π. σελ. 27).

κζ') Ψαλίδας Ἀθανάσιος. Ἡ ἀποσιώπησή του ἀπ' τὸν βαθύτατο γνώστη τῶν Ἑπειρωτικῶν πραγμάτων συγγραφέα τῆς Νομαρχίας δείχνει τὸ πόσο ὁ Ψαλίδας, παρ' ὅλο τὸν ἐπιστημονικὸ, διδαχτικὸ καὶ γλωσσικὸ προοδευτισμὸ του, ἦταν ἀποξενωμένος ἀπ' τὰ κέντρα ἐθνικῆς δράσης καὶ ἀπ' τὴ συνείδηση τῶν ἀγωνιστῶν πατριωτῶν (δικαστῆς καὶ συμβουλάτορας στὴν αὐλὴ τοῦ τυράννου). Εἶναι περίεργα αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Κοραῆς ('Ἐπιστ. Α' 450) γιὰ τὰ ἐμβλήματα καὶ τὶς ἀλληγορίες, μὲ τὶς ὁποῖες ἔδινε διέξοδο σὲ ἀντιφάσεις τῆς ζωῆς του. Ὁ Ψαλίδας ἤθελε νὰ τραβήξει στὰ Γιάννενα τὸν Παπανδρέα, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει, πῶς αὐτὸ ὅπωςδήποτε ἦταν σατανικὸ σχέδιο τοῦ Ἀληπασᾶ καὶ τοῦ Ἱερόθεου (βλ. Πανδώρα ΚΑ' 504 καὶ σημ. 6). Ὁ Ψαλίδας στὰ χρόνια αὐτὰ καὶ στὰ κατοπινὰ ὡς τὴν Ἐπανάστασι ἐτοίμαζε τὸ πνευματικὸ ὑλικὸ τῆς ἀναγέννησης, τοὺς δρόμους τῆς ὅμως ἄλλοι τοὺς ἀνοίγαν κι αὐτοὺς λογαριάζει ὁ Ἀνώνυμος. Γιὰ τὸν Ψαλίδα βλ. τὸ ἄρθρο μου στὴ Μ. Ἐ. Ἑγκ. ὅπου καὶ διεξοδικὴ βιβλιογραφία, πρβλ. καὶ Προδ. Εἰκοσ. σελ. 111). Ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας δὲν ἀναφέρει καὶ τὸν Χριστόπουλο, ποὺ ἦταν ἀνώτερος ἀπ' τὸν Κοραῆ σὲ κῦρος, ἀφοῦ στὰ 1805 εἶχε βγάλει τὴ Γραμματικὴ τῆς Αἰολοδωρικῆς καὶ τὸν Ἀχιλλέα καὶ εἶχε φήμη προοδευτικοῦ, καὶ ὅμως δὲν τὸν ἀναφέρει, γιατί ἡ ἀρχὴ τοῦ Ρήγα ἦταν τότε πῶς «χάνει τὰ δίκαια τοῦ πολίτου ἐκεῖνος ὅπου δέχεται ὀφφίκιον, ἢ δούλευσιν ἢ χαρίσματα ἀπὸ χέρι τυράννου» (Πολίτευμα Ρήγα, ἐκδ. Γ. Φιλαρέτου, σελ. 42).

κη') Ἰγνάτιος Ἀρτης, ὁ κατόπιν Οὐγγροβλαχίας ὁ Λέσβιος (Δ33β). Βλ. τὰ ὅσα γράφει γι' αὐτὸν στὸ πρόλογο τῆς ἐκδοσης ἐτούτης ὁ Ν.Α. Βέης, σ' αὐτὰ πρόσθεσε καὶ τὴν ὑπεράσπιση ποὺ τοῦ κάνει ὁ Περραιβὸς στὸ σπανιώτατο φυλλάδιό του «Ἐπίκρισις εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πρωτοσυγκέλου Φραντζῆ, Ἀθ. 1840, σελ. 12, πῶς τάχα ἢ μὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ ἀλληλογραφία του ἦταν ἐπίπλαστη καὶ «κατ' ἐπιφάνειαν», «ἀφ' ἧς στιγμῆς (1805) ἀπέφυγε τοὺς αἰμοσταγεῖς ὄνυχάς του μέχρι τῆς ἀποβιώσεως... (πρβλ. καὶ τὰ κριτικώτατα σχόλια τοῦ Β. Στεφανίδη γιὰ τὸν Ἰγνάτιο στὴ μελέτη του

«Ο Ούγγροβλαχίας Ίγνάτιος» Ἀθ. 1934, σελ. 4 - 5). Αὐτὸ πού γράφει ὁ Ἀνώνυμος γιὰ τὸν Ίγνάτιο (ἂν πρόκειται γι' αὐτὸν καὶ ὄχι γιὰ τὸ διάδοχό του), πὼς τάχα «ἠπάτησεν καὶ ἐπρόδωσεν τοὺς ἥρωας Σουλιώτας» δὲν εἶναι σωστά, γιατί ἀπὸ καμμιά πηγὴ δὲν εἶναι μαρτυρημένα. Ὁ J. L. S. Bartholdy μόνο στὰ 1805 (Voyage en Grèce, Paris 1807, τόμ. II, σελ. 282) ἔγραψε πὼς ὁ Ίγνάτιος μὲ διαταγὴ τοῦ Ἀλῆ πῆγε νὰ πείσει τοὺς Παραμυθιωτὲς νὰ μὴ βοηθήσουν τὸ Σούλι, μὰ ἡ ἀποστολὴ του ἔμεινε δίχως ἀποτέλεσμα (ἀπ' αὐτοῦ παίρνει κι ὁ Finlay (History κλπ. VI, 48) καὶ λέει πὼς ἔβγαλε ἀφορισμὸ γιὰ ὅσους θὰ βοηθοῦσαν τοὺς Σουλιώτες, μὰ δὲν εἶναι σωστό). Ὁ Ίγνάτιος θεωρήθηκε σὰν προδότης τῶν Πρεβεζιάνων (καὶ ὄχι τῶν Σουλιωτῶν, πού δὲν ἦταν στὴ δικαιοδοσία του), γιατί μ' ἐντολὴ τοῦ Ἀλῆ ἔκλεισε μαζί τους συνθήκη καὶ τοὺς κατάφερε 360 ἀπ' αὐτοὺς νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα καὶ δὲ θὰ πάθουν τίποτα, ὅπως τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ ὁ Ἀλῆς, αὐτὸς ὅμως πάτησε τὸ λόγο του κι ἔσφαξε τοὺς Πρεβεζιωτὲς (βλ. σχετικὰ Rouqueville Histoire κλπ. Paris 1825 τόμ. I σελ. 159 κλπ.). Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ τοὺς Σουλιώτες, ἀλλὰ γιὰ τοὺς Πρεβεζιωτὲς. Τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι ὁ Ίγνάτιος εἶχε προγραφεῖ ἀπ' τὸν Ἀλῆ καὶ θὰ σκοτωνόταν, ἂν δὲν πρόφτανε νὰ φύγει (ὁ τύραννος γιὰ γδικιωμὸ ἔσφαξε τοὺς συγγενεῖς τῶν γραμματικῶν του, τόση ἦταν ἡ λύσσα του (βλ. Στεφανίδην ὁ. π. 5). Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, πὼς ἐχτὸς ἀπ' τὴν ἀναμορφωτικὴ δράση καὶ τὴν πολιτικὴ του συμμετοχὴ στὸ 1821, ὁ Ίγνάτιος ἦταν ἐκεῖνος πού στὰ 1808 ὑποκίνησε τὸ κίνημα τοῦ Βλαχάβα κατὰ τοῦ Ἀλῆ κι ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο σ' ὅλη τὴν προεπαναστατικὴ ἀναγέννησή μας.

κθ') Ἱερόθεος Ἰωαννίνων (Δ32α, Δ33α, Δ33β). Βλ. τὰ ὅσα γράφει στὸ πρόλογο τῆς ἐκδοσης ἐτούτης ὁ Ν. Α. Βέης σελ. 32 - 34, πρόστεσε σ' αὐτὰ κι ὅσα γράφει ὁ Bartholdy (Voyage en Grèce II, 283).

λ') νηστεῖες (Δ40, Δ44α, Δ52, Δ52α). Βλ. καὶ ὅσα ὁ Δ. Γουζέλης αὐτὰ τὰ χρόνια γράφει γιὰ τὶς νηστεῖες, πού πηγάζουν «ἀπὸ τὴν ἀμάθεια καὶ ἀπαιδευσίαν» καὶ βλάπτουν ἠθικὰ καὶ σωματικά. Στὰ χρόνια πού γράφει ὁ Ἀνώνυμος τὸ κακὸ εἶχε παραγίνει, γιατί εἶχαν ξεχυθεῖ σὰν ἀκρίδα ἀπ' τὸν Ἀθῶ οἱ Κολουβάδες (βλ. Κ. Βλάχου. Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ, Βόλος 1903, σελ. 117 κπ. σπορ.)

λα') Ἀναστενάρια (Δ52δ). Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ σπουδαία μαρτυρία γιὰ τὴν διάδοση, πού εἶχαν τὰ Ἀναστενάρια στὴν Ἑλλάδα. Ἄν ὁ συγγραφέας εἶναι Ἡπειρώτης, καὶ εἶναι, ἡ λατρεία ἦταν ξαπλωμένη καὶ στὴν Ἡπειρο. Γιὰ τ' Ἀναστενάρια βλ. τὴν περίφημη μελέτη τοῦ Κ. Ρωμαίου στὰ Θρακικὰ τόμ. ΙΑ 1945, σελ. 17 κπ. καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο μου στὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ «Ἡλίου» τόμ. Β', στή λ.

λβ') κρανία (Δ38). Ἐννοεῖ τις κάρεις τῶν ἁγίων, πού ἄλλοῦ (M15) τις λέει «κεφαλὰς», καὶ «κασσέλες» (Δ52δ) καὶ ὁ Κοραῆς τις λέει «κουτιὰ» (Ἐπιστ. Α' 761). Στὸ ἀρχέτυπο ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος τυπώθηκε «κράνια» (βλ. Κριτικά, σελ. 258). Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς τῶκανε ἐπίτηδες ἀπὸ συνωμοτικὸ σκοπὸ, γιὰ νὰ θυμίσει τὴν συνθηματικὴ ἐταιριστικὴ φράση «ἀνθίζουσι τὰ κράνια», πού τὴν ἔλεξαν οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅταν καταλάβαιναν πὼς ἀνάμεσα τοὺς εἶναι κάποιος ὑποπτος ἢ ξένος, πού καταλαβαίνει τὰ ἑλληνικὰ καὶ πρέπει νὰ ἀλλάξει ἡ συζήτηση. Αὐτὸ ὅμως ἀποκλείεται καὶ γι' ἄλλους λόγους, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ἡ φράση εἶναι πολὺ κατοπινή, τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

λγ') κοκκαλοπωληταὶ (Δ38). Δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ οὔτε ἐξογκωμένα αὐτὰ πού γράφει ὁ Ἀνώνυμος γιὰ τὴν αἰσχυρὴ ἐκμετάλλεψη τῶν ἁγίων λειψάνων, φτάνει νὰ διαβάσει κανεὶς τὰ ὄσα φριχτὰ καὶ τρομερὰ γράφει σύγχρονος περίπου ὁ Παναγιῆς Σκουζὲς (βλ. τὴν ἐκδοσὴ μου: Χρονικὸ τῆς σκλαβωμένης Ἀθήνας, Ἀθ. 1948, σελ. 85 κ.π.). Αὐτὰ πού γράφει ὁ Σκουζὲς γίνονται γύρω στὰ 1785, ἀλλὰ τὸ κακὸ βίασται καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση. Στὸ βιβλίον τοῦ Μ. Παπαϊωάννου «Ἡ θρησκευτικὴ τὴν Παπαδιαμάντη» Ἀθ. 1948, σελ. 19 - 20, βρῖσκει κανεὶς τὰ ἄθλα ἐνὸς θαυματοποιοῦ ρασοφόρου στὴν Τσαριτσάνη στὰ 1823. Γιὰ τὴ λειψανοκαπηλεία ἔχουμε τὸ ὑπέροχον διήγημα τοῦ Δ. Παναγόπουλου (βλέπε τὸ πρόχειρον στὸν Γ' τόμον τῆς Ἀνθ. Δημ. Πεζογραφίας σελ. 456 μετὸν τίτλον ἢ Ἀκρίδα, γραμμένο στὰ 1907, πού ὡς τότε κι ἀργότερα μάλιστα τὰ χωριὰ αὐτὸ τὸ τρομερὸ κακὸ.

λδ') Ἀθως (Δ38 - 39). Ὅχι μόνο τότε, μὰ καὶ ὡς τις μέρες μας συνεχιζόταν αὐτὴ ἡ κατάστασις. Πρβλ. ὄσα γράφει ὁ ἀρχιμανδρίτης Χρ. Κτενᾶς στὸ βιβλίον του «Τὰ γράμματα ἐν Ἀγίῳ Ὄρει» Ἀθ. 1928 «οἱ Ἀγιορεῖται ἐν παχυλῇ ἀμαθείᾳ καὶ ψηλαφητῶ σκότει καὶ βαρβαρότητι ἀείποτε διετέλουν καὶ ἔτι καὶ νῦν διατελοῦσιν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων.» Ἀπ' τὸ «Ἅγιο Ὄρος ἐξορμοῦσαν ὅλοι οἱ ἀγύρτες, οἱ λαοκλέφτες, οἱ κοκκαλοπωλητάδες, οἱ θαυματοποιοὶ, οἱ Κολλυβάδες καὶ διασκορπιζόταν σὰν «λύκοι» ὡς τὸ τελευταῖον χωριὸν, κι ἐκτὸς ἀπ' τὶς «λεῖες» τοὺς, ὅπως τις λέει ὁ Σκουζὲς, σκορποῦσαν ζόφο, τρόμος, ταραχὴ κι ἀνακάτωμα (βλ. Ἱστ. Ἀκαδ. Κυδωνιῶν, σελ. 54-56 γιὰ τὸν Ἰάκωβον Ἀγιορεῖτην, πού χάλκεψε τὴν κατηγορίαν γιὰ ἀθεῖσμον καὶ πορνικὴν διδασχὴν κατὰ τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου). Ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας κάνει ὄχι λίβελλο, (ὅπως ἔγραψε ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, πού ἔφτασε καὶ γιὰ τὸν Μακρυγιάννη νὰ πεῖ πὼς δὲν εἶναι ἀντικειμενικός, γιὰ νὰ κλονίσει τὸ κύρος του), ἀλλὰ ἐθνικὸν κήρυγμα καὶ σ' αὐτὸ δὲν λέει ὑπερβολές, οὔτε ψευτιές, οὔτε ἀνακρίβειες, μὰ μετὸ πόνον χτυπάει τὰ τρωτὰ, γιὰ νὰ δεῖ ὁ τόπος σωτηρίαν καὶ προκοπὴν (πρβλ. σελ. 333).

Ἐμπόριον Μαύρων (Δ16). Ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας

μέ την τρομερή υποσημείωσή του για τὸ ἐμπόριο τῶν Μαύρων τῆς Ἀφρικῆς, ποὺ μεθοδικὰ τὸ ἔκαναν οἱ Ἄγγλοι ἀπὸ τὸ καιρὸ τῆς ἀνακάλυψης τῶν ὄρυχείων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τῆς Ἀμερικῆς, ἀφοῦ εἶχαν ἐξοντώσει τοὺς ἰθαγενεῖς ἢ τοὺς ὑποδουλώσανε ἢ τοὺς καταχώσανε στὰ ὄρυχεῖα, καὶ ἔφερναν βαποριῆς Μαύρους ἀπ' τὴν Ἀφρικὴ «ποὺ τὴν εἶχαν μεταβάλει σ' ἓνα τεράστιο κλουβί, ὅπου οἱ δουλέμποροι κυνηγοῦσαν μ' ἀπάνθρωπα μέσα τοὺς Μαύρους...». Ὁ Ἄγγλος N. Howitt στὸ ἔργο του «Colonization and Christianity» βγαλμένο τριάντα περίπου χρόνια μετὰ τὴ Νομαρχία, γράφει: «οἱ βάρβαρες πράξεις καὶ οἱ ἐπαίσχυντες ἀγριότητες, γιὰ τίς ὁποῖες εἶναι ἔνοχα τὰ λεγόμενα χριστιανικὰ ἔθνη, σ' ὅλες τίς χῶρες καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν λαῶν ποὺ μπόρεσαν νὰ ὑποτάξουν, δὲν εἶχαν παράλληλο σὲ καμμιά περίοδο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας οὔτε σὲ καμμιά φυλὴ, ὅσο ἄγρια, ὅσο βάρβαρη, ὅσο ἄσπλαχνη καὶ ὅσο αἰσχρὴ καὶ ἀν ἦταν. Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ ἀπάνθρωπο ἀπὸ τὸ σύστημα ποὺ ἐφαρμόσανε οἱ Ὀλλανδοί, γιὰ ν' ἀπαγάγουν τοὺς κατοίκους τῶν Καλέβων νήσων καὶ νὰ προμηθευθοῦν δούλους γιὰ τὴ Γιάβα...». Ἐμπόριο λευκῶν γινόταν στὴν Ἀνατολὴ ἐκεῖνα τὰ χρόνια, ἀλλὰ σὲ περιορισμένη κλίμακα, πάντως γινόταν, καὶ οἱ αἰχμάλωτοι πουλιόταν γιὰ δοῦλοι, γι' αὐτὸ ὁ Ἀνώνυμος ἀναφέρει δίπλα στοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Τούρκους (Δ17).

λέ' ἢ πρόσοδες δεσποτάδων (Δ31 - 33). Ἄλλο δὲν βλέπουν μᾶς λέει ὁ Ἀνώνυμος ἀπὸ τὸ χρῆμα. Ἡ σιμωνία ὠργίαζε στὰ χρόνια του, μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Τὴ χτυπάει κι ὁ Νεόφυτος Δούκας στὰ 1815 μὲ βαριὰ λόγια. Τὰ κανονικὰ εἰσοδήματα τῶν δεσποτάδων ἦταν: «τὸ κανονικὸν ἢ ζητεῖαι, τὸ φιλότιμον τῶν ἱερέων, οἱ γάμοι, αἱ προθέσεις καὶ παρρησίαι, τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐνοριακῶν μοναστηρίων, αἱ πανηγύρεις καὶ τὰ ἀγιάσματα, ἡ κληρονομία πάντων ἐν γένει τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τὰ ἀφιερῶματα, δηλαδή ὅ,τι θελήσει τις νὰ ἀφήσει μετὰ θάνατον εἰς πράγματα ἢ εἰς μετρητὰ εἰς τὸν Ἀρχιερέα ἢ Ἐπισκοπὴν». (βλ. Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας Ἐπιστολὴ Ἀπολ., ὁ. π., σελ. 31). Ὑπῆρχαν ὁμως καὶ τὰ ἔκτακτα τὰ λεγόμενα τοῦ Ἐπιτραχηλίου καὶ τὰ τυχηρά. Οἱ δεσποτάδες ἀγόραζαν τίς ἐπισκοπὲς καὶ μητροπόλεις σὰν ἐνοικιασταὶ φόρου. Ἦταν ὑποχρεωμένοι κάθε χρόνο νὰ πληρώσουν τὸ μιστὸ γιὰ τὸ χασνὲ κι ἔπαιρναν τὴν ἐξοφλητικὴ ἀπόδειξη τοῦ δεφτερδάρ ἐφέντη καὶ τὸ χαράτσι στὸ χαρέμι τοῦ σουλτάνου γιὰ τὴν τροφή τῶν μποσταντζήδων. Ὁ φόρος γιὰ τὴν ἄδεια ταφῆς καὶ τὸ δῶρο ξενιτευομένων ἢ ἐπανερχομένων ἀπ' τὰ ξένα (Δ31γ), τὰ μνημόσυνα (Δ31β) καθὼς καὶ τὰ συχωροχάρτια καὶ τὰ ποσοστὰ ἀπ' τίς ζητεῖες τῶν μοναστηριῶν καὶ τὸ λάδι τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ οἱ ἀφορισμοὶ καὶ τὰ παρακρατήματα καὶ τόσα ἄλλα. Γι' αὐτὸ, ὅπως φαίνεται ἀπ' τίς διαθήκες τῶν δεσποτάδων—ὅσο πιὸ μεγάλη καὶ πλούσια ἦταν ἢ μητρόπολη, τόσο τὴν ἀκριβοπλήρωναν καὶ τόσο πλουσιώτεροι

γινόταν—όλοι τους πέθαιναν με πολλά υπάρχοντα, ιδίως χρήματα και χρυσαφικά, που τὰ παρασιωποῦσαν στὴ διαθήκη τους, ὥστε μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ αὐτὰ που λέγει ὁ Ἀνώνυμος γιὰ τὴ φιλοχρηματία τοῦ κλήρου τῆς ἐποχῆς του καὶ δικαιολογοῦν γιὰ τοὺς περισσότερους τὸν τίτλο τοῦ «λαοκλέπτου».

λστ') Ἐπίσκοποι (Δ34). Στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνώνυμου δὲν ὑπῆρχαν πολλοὶ ἐπίσκοποι. Ὁ ἀριθμὸς τους στὶς μητροπόλεις εἶχε περιορισθῆ σημαντικά. Μόνον οἱ μεγάλες μητροπόλεις εἶχαν ἐπισκοπές.

λζ') μαυροφορεμένοι (Δ42). Τοὺς καλογέρους τῆς σύγχρονης του Ἑλλάδας τοὺς ἀνεβάζει σὲ 100.000. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ὑπερβολικὸς ὅπωςδήποτε, ἐχτὸς ἂν λογαριάσει κανεὶς τὰ μοναστήρια ὅλης τῆς Ἀνατολῆς (Βαλκανικὴ καὶ Μικρασία). Ὁ Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας στὴν Ἀπολογία του (1815, σελ. 96 - 97) γράφει ἀρκετὰ γιὰ τὶς τρεῖς κατηγορίες τῶν μοναχῶν στὸν Ἄθω (ἀσκηταὶ - κελλιῶται - μοναστηριακοί). Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν καλογέρων γράφει «εἰς μόνον τὸ Ἅγιον Ὄρος νομίζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν μέγας...», ἀλλὰ δὲν τὸν ὀρίζει πόσος πραγματικὰ ἦταν, στὰ ἄλλα μέρη ὁμῶς «ὁ ἀριθμὸς των εἶναι πολλὰ ὀλίγος». Τὰ ὅσα ὁμῶς λέει ὁ Ἀνώνυμος γιὰ τοὺς μαυροφορεμένους τῆς ἐποχῆς του δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ, γιὰτὶ κατὰ τοῦ κλήρου ἔχουμε βαριοὺς χαραχτηρισμοὺς τοῦ συγκαιρινοῦ Νεοφύτου Δούκα, που ἦταν μάλιστα ρασοφόρος καὶ συντηρητικώτατος λόγιος, μὰ ἔλεγε τὴν ἀλήθεια. Ὁ Δούκας λοιπὸν γράφει στὴν Ἐπιστολὴ του (Βιέννη 1815, σελ. 56): «τίς θησαυρίζει; τίς λαμπροφορεῖ; τίς τὴν δόξαν τοῦ κόσμου θηρεύει; τίς πωλεῖ καὶ ἀγοράζει τὸν Ἰησοῦν; τίς τραπέζας πλουσίας καὶ ἐν ὕπνοις μαντεύεται; Ὁ καλόγηρος! Τίς πρὸς τὸ κοινὸν ὄφελος ἀδιάφορος, ἀσυντελής παντελῶς; Ὁ αὐτός! Τίς ὑπὸ παντὸς δαίμονος ἔλκεται; τίς οὖν θεραπεία τῶ παντάπασιν ἀναισθήτως νοσοῦντι» κλπ. κλπ. Καὶ τὸ πῶς ἦταν λαοπλάνοι καὶ λαοκλέφτες καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνει με τὸν τρόπο καὶ με τὴ γλῶσσα του ὁ Δούκας: θαυμάζειν μοι ἔπεισιν, ὅπως τὸ τάγμα τοῦτο τὸ πλεῖστον μέρος τὴν τῶν κηφῆνων τάξιν ἐλόμενον, παρὰ τῶν ἐργατῶν μελισσῶν ἀεὶ τρέφεσθαι ἀξιοῖ...».

λη') Ἀνδρέας Ἰδρωμένος (Δ58). Μαζὶ με τὸν Κοραῆ ὑψώνει παράδειγμα γιὰ μίμηση τὸν «ἐν Κερκύρα Παπανδρέαν» τὸν Ἰδρωμένο, που τὸν λέει «ἀξιάγαστὸν καὶ ἀληθῆ ἱερέα καὶ ὀπαδὸν τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Ἰδρωμένος ἔφυγε ἀπ' τὴν Πάργα με τὰ παιδιὰ του καὶ πῆγε στὴν Κέρκυρα, γιὰ ν' ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῆς ἐκεῖ πρωτοσύστατης δημόσιας Σχολῆς «ἀρχομένου τοῦ 1804» (βλ. Παρνασσὸς ΙΓ' 273 καὶ Πανδώρα ΚΑ' 505), συνεπῶς ἡ Νομαρχία γράφτηκε μετὰ τὸ 1804, ὅταν ὁ Ἰδρωμένος εἶχε πιά ἐγκατασταθῆ καὶ γίνεи γνωστὸς στὴν Κέρκυρα. Ὁ Παπανδρέας (βλ. τὴν εἰκόνα του στὴν ἐκδοσὴ αὐτῆ) ἦταν καὶ σοφὸς καὶ πατριώτης καὶ ἐνάρετος καὶ